

УДК 316.7

В. М. ЩЕРБИНА, В. Л. ЩЕРБИНА

КОНЦЕПТИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ТА БАГАТОУКЛАДНОСТІ В ПРОЦЕСАХ ТЕОРЕТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто проблему забезпечення цілісності сучасного суспільства в умовах його історичної трансформації. Аналіз проблеми побудовано, спираючись на ідею Е. Дюркгейма про суспільну солідарність як основу суспільного життя загалом. Запропоновано концепцію культурної багатоукладності. Культурне середовище, в якому відбувається процес соціалізації конкретного індивіда, є процесуальною єдністю видів діяльності, орієнтованих на різні культурні уклади. Вони присутні в середовищі соціалізації як конкретна синтетична модель та визначають характер цього середовища, на відміну від інших соціальних середовищ.

Ключові слова: суспільство, соціалізація, культура, мультикультуралізм, культурний уклад.

Як забезпечити цілісність суспільного життя, забезпечити порядок в умовах історичної трансформації системи соціальної організації суспільства й пов'язаного із цим визволення людини, щоб прогрес при цьому не зупинився? Ця проблематика спочатку лежала в основі всіх проектів наукового осягнення життя суспільства. Класик світової соціальної думки Е. Дюркгейм вважав, що цивілізаційний виклик полягає в тому, як поєднати в соціальному житті індивідуальне визволення людини та необхідність її життя в складі спільноти. На його думку, визначальну роль у цьому процесі відіграють культурні практики.

Якщо індивідуалізація нічим не стримується, досягає своїх меж, то людей уже нічого не тримає разом. Ми спостерігаємо необмежену конкуренцію, яка із часом вибухає в конфлікти й «війну всіх проти всіх». Однак зупинити індивідуалізацію – це означає зупинити соціальні трансформації, перехід до нової системи організації суспільного життя. Така можливість існує лише умоглядно, у формі уявлень чи ідеологічних конструктів. Реальна історія свідчить, що форми суспільного життя постійно розвиваються, цей процес супроводжується кризами й розпадом колишніх систем суспільної організації, і повернутися до попередньої системи життя суспільства навіть при всьому бажанні неможливо. Тому проблему суспільної організації, що робить можливим поєднання індивідуального та колективного в житті людей, доводиться вирішувати щоразу по-новому, створюючи для цього більш сучасні комплекси культурних уявлень.

Зокрема, Е. Дюркгейм розробив систему понять і категорій для опису цього процесу, запропонувавши дві моделі поєднання індивідуального й колективного.

Перша модель передбачає, що колективне та індивідуальне в житті існує одночасно. Люди, об'єднані спільним інтересом розвитку, окремі індивіди потрібні один одному як носії тих якостей, властивостей, якими не володіють самі. Вони синтезуються в такий стан громадського життя, яке він називав «органічною солідарністю». Солідарність – це те, що тримає суспільство разом, і при цьому кожна людина, будучи відмінною за соціальними якостями від інших, займає в цій системі солідарності своє місце. Це схоже на функціонування організму, де в кожного органу є своє чітко визначене місце в єдиному цілому. У добу розвитку індустріалізму Е. Дюркгейм приділяв велику увагу професії, оскільки вона визначала те, яку цінність людина має для суспільства. Для здійснення солідарності необхідна певного роду система ціннісних і нормативних уявлень, якими керуються люди в своїй поведінці. Органічна солідарність передбачає, що розвиток кожного індивідуума як елемента цього громадського тіла сприяє соціальному прогресу, оскільки приносить йому користь. Індивідууми отримують престиж у соціумі, роблячи те, що потрібно всім; адже якби вони робили щось марне, ми навряд чи стали їх поважати. Їх індивідуальна творчість отримує, таким чином, гідну оцінку. Іншими словами, щоб індивідуальні досягнення цінували, як це не дивно, повинен існувати якийсь колективний консенсус із цього приводу. Ми як колектив повинні бути впевнені в тому, що цінуємо певні індивідуальні досягнення. Якщо ж його немає, то кожен починає поважати власний успіх, відчуваючи до оточення, насамперед, підозру і заздрість. Е. Дюркгейм навіть казав, що в сучасному соціумі, суспільстві з органічною солідарністю, повинен зміцнитися так званий культ індивіда. Ми як колектив повинні вірити в цінність людської індивідуальності.

Інша модель передбачає, що колективне та індивідуальне життя не можуть існувати одночасно, що вони змінюють одне одного в часі. Це означає, що основну частину часу ми живемо своїм звичайним приватним життям і ні в яке колективне життя не залучені. Але час від часу виникають якісь колективні події, що збуджують у нас те, що Е. Дюркгейм називав «колективними емоціями». Емоційна складова захоплює нас, і завдяки їй ми усвідомлюємо себе частиною колективу. Іншими словами, соціальний порядок підтримується моментами інтенсивного колективного життя, за словами класика, «бурлінням колективних почуттів». Ці почуття, викликані незвичайною, з погляду повсякденності, поведінкою, із часом слабшають, але ми все ж продовжуємо відчувати їх у собі.

Для Е. Дюркгейма типовим прикладом точок кипіння колективних почуттів є значущі для тієї чи іншої спільності свята, які люди відзначають разом, вириваючись зі звичного повсякдення, коли вони здатні переходити якісь звичні межі. Це бурління колективних почуттів залишає тривалий слід, який поступово вщухає, але деякий час тримає нас разом, а потім відбувається переактуалізація, і завдяки цьому суспільство продовжує існува-

ти як стійка єдність. Саме в ці моменти закріплюються соціальні цінності: розуміння того, у що люди вірять, заради чого вони живуть, заради чого їм варто жити, формуються переконання, заради яких люди насправді готові діяти. У ці періоди відбувається трансформація соціальних поглядів людей, вони засвоюють глибокі вірування й переконання, які в подальшому керують їхньою поведінкою.

В обох моделях необхідно, щоб обидва засоби життя були міцними – як колективний, так і індивідуальний. Ці моделі просто розрізняються тим, як саме вони функціонують. Можна по-різному уявляти собі їх співвідношення, але обидва засоби життя необхідні.

Перша модель Е. Дюркгейма краще описує ліберальні демократії такими, як вони формувалися в ХІХ ст. У них ліберальний компонент, відповідальний за свободу й розвиток, поєднується з компонентом демократичним, відповідальним за колективне самоврядування та встановлення умов для індивідуального розвитку, колективну турботу про те, щоб кожен з нас міг розвиватися як особистість. Це добре можна проілюструвати працею А. де Токвіля «Демократія в Америці», що стала хрестоматією ліберально-демократичного ладу. У ній автор у подробицях показує, як відбувається синтез двох елементів. З одного боку, є елемент ліберальний. А. де Токвіль зазначає, що немає такої країни, в якій любов до власності була б така сильна, як у США. З іншого боку, він постійно підкреслює, що для американців властива абсолютно неймовірна пристрасть до того, щоб вирішувати всі питання на зборах. Саме на них і виробляється та сама солідарність, завдяки якій цінують індивідуальну свободу й досягнення, індивідуальний внесок у суспільне благо, власний успіх. Повага до прав людини виникає з колективної боротьби за ці права, воно не з'являється просто так, не звалюється з неба. Тільки в тому випадку права іншого можуть виявитися важливі для мене, якщо вони колективно завойовані, якщо вони значущі для всіх нас. Твої права чомусь повинні бути важливі для мене, і для цього між нами повинно бути щось спільне, нам повинно бути не все одно. Тому А. де Токвіль говорить, що для свободи (тобто ліберального компонента) публічні збори – те ж саме, що школи для науки, фундамент, без якого обійтися не можна.

Друга модель Е. Дюркгейма більше відповідає сьогоденню, коли стійкі ліберальні структури демократій стають усе слабше. Люди все менше беруть участь у громадському житті, слабшають професійні асоціації – практично скрізь вони заміщаються менеджерами, адміністраторами, які отримують усе більше влади. Люди все менше часу проводять разом, навіть комунікація між близькими людьми зараз усе частіше здійснюється через соціальні мережі. Відбувається розрив соціальних зв'язків і виникає їх нова конфігурація – спільноти індивідів, пов'язаних між собою нестійкими інтересами, ситуативні спільноти тощо. У такому середовищі є все більше потенціалу для спонтанних, лавиноподібних мобілізацій. Ці спільні

дії не схожі на звичні форми колективних об'єднань. Вони майже ніколи не закінчуються створенням формальних асоціацій, партій або якихось звичних соціальних структур. У них є якісь устремління, переконання, цілі, які вони переслідують, але вони це роблять зовсім інакше.

Раніше будь-яка мета такого роду могла бути вирішена створенням хоча б більш-менш інституціоналізованої структури, в якій були відповідальні особи, на яку можна було працювати, яка б що-небудь вимагала, працювала організовано, з правилами членства. Не обов'язково було належати до цієї структури, навіть не маючи формального членства, індивід займав певне становище щодо неї. Сьогодні виникли нові соціальні спільноти, які діють практично без будь-якої структури, вони влаштовані як «флешмоби» (за визначенням Г. Рейнгольда, «розумні натовпи»). У них є певні лідери, але вони або випадкові, або швидко змінюються. І цілком зрозуміло, що справа тут не в лідерах і не в структурах: в процесі глобалізації виникли нові ресурси й нові ідентичності, що ослабляють колишні соціальні зв'язки і культурні ідентичності. У їх межах люди координують самі себе й розуміють самі себе краще, ніж їхні лідери, і такі нові спільноти зовсім інакше організовані.

Нові рухи викликають у людей сильне почуття причетності до певного колективного руху. Вони можуть досягати або не досягати своїх цілей, але, незалежно від цього, вони так чи інакше загасають, зникають або, можливо, трансформуються в якийсь наступний рух. Так чи інакше, у світі виник новий феномен, що не описаний старою системою соціальних понять і категорій, орієнтованих на спільноти, що були організовані у вигляді національно-державних інституцій. Чи є ці нові феномени провісниками нового постнаціонального етапу організації життя народів, або ж це прояв сучасної кризи, упоравшись з якою, світ повернеться до колишньої форми національно-державної організації? На це питання відповідь дасть практика нового циклу історичного розвитку, на початку якого ми сьогодні перебуваємо. Однак самі ці процеси вивчають уже досить тривалий час, формуються нові концепції й теорії для їх вивчення. Одним з таких концептів виступає мультикультуралізм.

Мультикультуралізм є предметом досліджень практично всіх соціальних наук сучасності. Феномен мультикультурності як особлива соціальна реальність пов'язаний з тим, що процес новітньої глобалізації зіткнув «обличчям до обличчя» народи всієї планети, створивши виклик їх культурної ідентичності. На наших очах розвивається новий соціокультурний процес безпрецедентної інтеграції життєвих світів людей, що належать до різних культур, які володіють різними цінностями, традиціями, звичаями. Ця інтеграція породжує безліч практичних проблем, вирішити які, спираючись на корпус гуманітарного знання, сформованого в колишніх історичних умовах, навряд чи можна, адекватно природі цих проблем. Це створило виклик уже не практичного, а науково-пізнавального рівня, сформувало

запит на нові концептуальні бачення феноменів культури й процесів культурутворення, сприяло виникненню відповідного концептуального апарату.

У процесі дослідження пов'язаних із цим різних аспектів глобалізації виник і набув поширення термін «мультикультуралізм». Будучи на перших порах поняттям, що розвивається відповідно до нового цивілізаційного феномену, цей термін набув поширення в предметних галузях різних наук про людину й суспільство. Як зазвичай буває з новими науковими концептами, у предметних галузях різних наук мультикультуралізм був наділений безліччю смислів, пов'язаних з різними аспектами рефлексії над глобалізаційними процесами, що відбуваються в усіх сферах життя сучасних спільнот. Відповідно до цього виникає корпус теоретичного осмислення вивчення мультикультуралізму в різних сферах гуманітарного пізнання. Тому не дивно, що між теоретиками і практиками, які вивчають це явище, у наш час відсутній єдиний підхід до розуміння мультикультурних процесів.

Актуальності вивчення проблематики мультикультуралізму надають глобальні міграційні процеси, що на переломі тисячоліть відчуваються як найпотужніший дестабілізуючий чинник сучасної міждержавної взаємодії й соціального «порядку». Глобалізацію розуміють як фактор дестабілізації, оскільки в межах національних держав імміграція набуває проблемної форми не стільки через складнощі інтеграції «свого» й «чужого» (цей досвід добре відомий у різних національних і культурних традиціях), скільки через обсяг, масовість імміграційних потоків, що змінюють у порівняно короткі терміни етнокультурний і соціальний вигляд історично сформованих національних утворень. Наростання імміграційного тиску на західноєвропейські держави та інші індустріально розвинені країни світу в останні кілька десятиліть ХХ ст. настільки велике, що ні національна держава (в її звичному розумінні), ні її центральна культурна система (Е. Шілз) впоратися з потоком мігрантів у повному обсязі і в звичному інтеграційному, асиміляційно-діспаритетному модусі вже не можуть. Це означає, що колишні форми міжкультурного, міжетнічної взаємодії між національною більшістю та меншинами потребують серйозної трансформації. Насамперед, потрібний пошук оптимальних алгоритмів міжгрупової взаємодії, а також зміна характеру відносин між державою, її інституціями й різними групами населення. У цьому сенсі розвинені форми демократичного правління, організації політичної, соціально-економічного, культурного життя, а також творчої ініціативи індивідів і соціальних колективів у західних суспільствах є корисним і вельми продуктивним придбанням певного типу цивілізації (М. Вебер). Проте в наявності криза цього типу цивілізації, у спробах рефлексій над яким виникають нові концептуальні побудови, спрямовані як на реінтерпретацію відомих уже підходів, так і на створення нових, які надають змогу охопити думкою нові реалії початку ХХІ ст. Однією з таких реалій є феномен мультикультуралізму.

Концепт «мультикультуралізму» застосовують до вивчення практично всіх аспектів суспільного життя, що породжує неоднозначні трактування цього поняття. У зв'язку із цим перед дослідниками вже тривалий час стоїть завдання описати, що саме мають на увазі під мультикультуралізмом [1]. Синтез отриманого знання можливий, на наш погляд, на підґрунті культурології, що охоплює методологічні можливості соціально-філософського знання. Теоретична концепція мультикультуралізму не визначена, проте дце концепт дуже популярний у різних галузях наукового знання, оскільки визнає цінність кожної культури, її унікальність, неповторність, неможливість ранжирування культур за певними ознаками. Мультикультуралізм є такою концепцією, яка спрямована на запобігання зіткненню культур за допомогою єдності цінностей, розвитку ідей толерантності щодо «Іншого». Припускають також, що мультикультуралізм – один із способів запобігання наслідкам глобалізації.

З позицій підходу, запропонованого кембриджським соціологом Г. Терборном, потрібно розмежовувати низку сформованих традицій використання концепту «мультикультуралізм». Він вважає, що поняття «мультикультурність» і «мультикультуралізм» вживають зазвичай у трьох контекстах. «Один з них політичний, у рамках якого наводять аргументи “за” чи “проти” політики мультикультуралізму та відповідного способу управління, причому як прихильники, так і противники користуються цим терміном. Саме в цьому контексті в Канаді в 1960-х рр. і зародилося це поняття. Інший контекст – емпіричний, дескриптивний, або аналітичний. Він має місце в наукових працях і в громадських дебатах, які зачіпають різні прояви культурної неоднорідності суспільства, і найбільш тісно пов'язаний з появою “мультикультурних суспільств”. Третій контекст належить до соціальної й політичної філософії, до питань соціального та політичного порядку й прав людини в умовах неоднорідності культури того чи іншого суспільства» [2]. Г. Терборн дотримується третьої концепції, виходячи з того, що вона передбачає не лише процес інтеграції іммігрантів, а й збереження культурного різноманіття.

У сучасній науковій літературі можна також зустріти думку, згідно з якою мультикультуралізм пов'язаний з певною концептуальною позицією у сфері політичної філософії та етики, яка втілена в правових нормах, а також відображається на суспільних інститутах, у повсякденному житті людей. Суть цієї позиції полягає у визнанні необхідності «забезпечити підтримку культурної специфіки і можливості індивідуумів і груп повноправно брати участь у всіх сферах суспільного життя...» [3]. У цьому баченні мультикультуралізм виступає підставою особливої державної політики щодо розвитку культурного розмаїття суспільства. В оптиці соціокультурного бачення феномена мультикультуралізму він постає як сукупність ідей, цінностей, поведінка соціальних суб'єктів, спрямована на розвиток різних культур, подолання негативного ставлення груп населення одна

щодо одної в усіх сферах суспільного життя, створення однакових соціальних умов при працевлаштуванні, здобутті освіти тощо. Так чи інакше, у межах описаних вище підходів, мультикультуралізм розуміють як процес взаємодії різних культур, що володіють своїми особливими цінностями, традиціями й звичаями, які заслуговують визнання та підтримки в громадських практиках. Іншими словами, мультикультуралізм у цьому випадку бачиться як новий позитивний початок суспільного життя, що відкриває нові можливості в умовах наростання процесів глобалізації. Однак існує інший підхід, відповідно до якого мультикультуралізм – це концепція, що описує пов'язану з глобалізацією загрозу культурним підставам життя спільнот. Із цього погляду, мультикультуралізм викликає «страх перед змішуванням культур», упровадження практик мультикультуралізму в усі сфери суспільного життя може призвести до втрати унікальності культур.

Прийнята також і політична точка зору, згідно з якою мультикультуралізм потрібно розуміти як сферу практичних розробок законодавчих і виконавчих органів державної влади. Цей підхід розглядає мультикультуралізм як унікальну ідеологію, яка повинна знаходити своє відображення в державних програмах, правових актах щодо представників культур більшості й меншостей. Крізь призму такого бачення мультикультуралізм – це політична ідеологія, що забезпечує одну з функцій держави як суспільного інституту. Практичні його наслідки полягають у забезпеченні рівності всіх національностей, які проживають на одному просторі.

У мультикультурній політиці країн Західної Європи можна виділити два полюси – полюс «виключення» і полюс «включення» в нову соціокультурне середовище. Це один з різновидів політики адаптації мігрантів, який дістав назву «стримана інтеграція», що передбачає, з одного боку, збереження культури національної більшості, з іншого – формування толерантного ставлення до культури меншин, почуття єдиної громадянської ідентичності, яка перешкоджає зникненню кордонів національної культури держав. Переваги мультикультуралізму в такому разі бачать у збереженні різноманіття культур, захисту національних меншин, відмові від шовінізму, расизму, екстремізму та інших негативних проявів сучасної масової свідомості. Із цього погляду, теорія мультикультуралізму визначає його сутність як вільний розвиток культурних і етнічних особливостей національних груп; виховання почуття толерантності до «Іншого»; єдиний доступ до різних ресурсів; свобода прояву своєї етнічної приналежності; відмова від расизму, ксенофобії та шовінізму.

Поняття мультикультуралізму вчені пов'язують і з такими поняттями, як «полікультурність» і «монокультурність», вважаючи їх поняттями однієї концепції. Полікультурність і монокультурність передбачають панування однієї культури при різноманітті культурних норм і цінностей, що використовують у повсякденному житті різні етнічні групи, спільно формують унікальну культурний простір. У процесі розвитку теми мультику-

льтуралізму сформувалася також і така думка, згідно з якою цей феномен потрібно розглядати в контексті відмінностей між полікультурним / монокультурним і мультикультуралізмом, де мультикультуралізм – це плюралізм різних культур у єдиному просторі без панування будь-якої домінуючої культури.

У більш широкому, філософському аспекті, мультикультуралізм розглядають як концепцію, яка стверджує діалог культур як соціальну норму. Відповідно до цього підходу, головним принципом діалогу є культурна толерантність як одна з умов запобігання міжнаціональним конфліктам і визнання суб'єктами цінності «Іншого». Мультикультуралізм у культурологічному та соціологічному контекстах має на увазі переосмислення концепції «монокультуралізму». У цьому сенсі мультикультуралізм є теоретичною й практичною установкою, яка спрямована на вирішення проблеми співіснування різних культур з різними системами цінностей у загальному просторі взаємодії. Так, в основі підходу Ч. Тейлора [4] лежить проблема унікальності й індивідуальності особистості в соціокультурному просторі. Ідентичність, яка формується в культурному середовищі, де присутні множинні комплекси соціо-нормативного регулювання, з метою запобігання конфліктності повинна формуватися з урахуванням норми всіх цих комплексів, тобто «інших» культур. Мультикультуралізм, з позиції Ч. Тейлора, є певною формою самоствердження, яка виражає не прийняття норм іншої культури як власних, а мирне підкреслення своєї унікальності та неповторності [5]. Із цього можна зробити висновок, що різноманіття культур є фундаментом розвитку суспільства. Однак у такій ситуації індивід змушений, розвиваючи власну ідентичність, водночас пристосовуватися до носіїв інших ідентичностей, визнаючи їх право на нормативну й культурну рівність.

Мультикультуралізм може формуватися лише на основі діалогу, заснованого на пошуку загальних стратегій і механізмів з партнерства та визнання культур. Для мультикультуралізму важливі як розвиток унікальності кожного індивіда, так і збереження цілісності суспільства шляхом зняття напруженості через взаємовизнання й діалогічність. Філософською підставою мультикультуралістських концепцій є теорія діалогу, зокрема концепція М. М. Бахтіна. Він виходив з того, що лише у взаємодії із середовищем, з іншими людьми в індивіда починають складатися характеристики, що дозволяють стати особистістю. Головним у його теорії є поняття «Інший», оскільки особистість є особистістю лише в співвіднесенні себе з «Іншим». Паралельно із цією концепцією розвивається напрям, де мультикультуралізм поєднує в собі лібералізм і комунітаризм. У межах цього підходу мультикультуралізм розуміють як сукупність комунітаристських ідей, заснованих на прагненні до єдності між культурами, повазі особистих прав і свобод, а також толерантності до «Іншого суб'єкта». Проблеми мультику-

льтуралізму стимулювали розвиток теорії мультикультурного громадянства У. Кімліки і теорію толерантності філософа-комунітариста М. Уолцера.

У. Кімліка вважає, що доступ людей до соціальних ресурсів може привести до нерівності в їхньому становищі в тому випадку, якщо індивіди заслужили це нерівне становище в суспільстві з різних причин, а все, що не пов'язано з результатами діяльності індивіда, не варто розглядати як нерівність. Цю ситуацію вважають справедливою [6]. Головний висновок теорії У. Кімліки: не можна вважати проявом нерівності належність до тієї чи іншої нації, віросповідання, статі, світогляду тощо.

М. Уолцер розвиває прямо протилежну теоретичну інтерпретацію проблеми. Предметом його дослідження є терпимість, тобто мирне співіснування груп з різною культурою, мовою, історією. Завдяки толерантності такий процес стає реально можливим. М. Уолцер виходить з того, що терпимість є необхідною умовою врегулювання міжнаціональних конфліктів, що виникають на підґрунті ксенофобії та екстремізму. Мультикультуралізм є тісно пов'язаним з глобалізацією. Процеси глобалізації формують єдиний простір, в якому взаємодіють різні етнічні та расові групи, а отже, підвищується конфліктність, для зниження рівня якої потрібний ефективний мультикультурний підхід. Індивіди, незалежно від їх расової, етнічної належності, об'єднуються в групи для захисту та підтримки своїх прав на спільне існування. Відповідно до логіки М. Уолцера, толерантність є соціально значущою лише за умов підтримки державою добре розробленої мультикультурної політики. У процесі розвитку соціально-філософської рефлексії над процесами глобалізації та пов'язаних з ними культурних трансформацій виник ліберал-комунітаристський підхід, який дістав назву «деліберативна політика». В основі деліберативної політики лежить комунікація, яка будується на основі співпраці, на здіності вибудовувати відносини з «Іншим».

Наприклад, комунікативний підхід у вивченні мультикультуралізму Ю. Габермаса можна вважати підґрунтям для розробки етики дискурсу [7]. Він доводить, що моральні принципи й оцінки, що виробляються демократичним суспільством, є «майданчиком» для раціонального комунікативного дискурсу. Такий дискурс є відкритим і доступним для всіх.

Важливе місце у формуванні дискурсу мультикультуралізму посідає проблема формування й вивчення толерантності, оскільки без цього неможлива політика її практичної реалізації. Вельми відомою із цього приводу в пострадянській філософії є класифікація В. А. Лекторського, який запропонував розрізнити чотири форми толерантності: толерантність як байдужість; толерантність як неможливість взаєморозуміння; толерантність як поблажливість; толерантність як повага до іншої культури [8]. «Толерантність як байдужість» – нестійкий тип толерантності, проста сукупність різних думок, культурних установок, традицій, цінностей. Проте цей тип прагне до компромісу та стимулює появу цінностей плюралізму. «Толерант-

ність як неможливість взаєморозуміння», що визнає різноманіття культурних відмінностей, пов'язана з переконанням про культурну рівноправність. Вона передбачає здатність розуміти слабкості інших, включаючи їх недосконалі погляди, навіть при прихованому презирстві. «Толерантність як повага до іншої культури» визнає не лише різноманіття культур, а й стверджує, що різноманіття сприяє культурному розквіту. Результат такої толерантності – формування єдиного культурного простору. Толерантність слід розуміти як терпляче ставлення до представників інших культур, відмову від насильства з причини етнічної та релігійної ознаки, а також визнання рівності й свободи індивідів. Вона передбачає прийняття представників інших культур такими, якими вони є, уміння вибудовувати відносини на основі партнерства, згоди та взаєморозуміння. Особливої актуальності набуває етнічна толерантність, яка є складовою мультикультуралізму, і визнає рівноправність культур в умовах глобалізації.

Мультикультуралізм не варто розглядати як статичний стан, остаточний результат глобалізації. Цей феномен пов'язаний з особливою стадією розвитку суспільства. Глобалізація призводить до зближення, локалізація – до відштовхування, синтез двох процесів формує глокалізацію як новий формат людських відносин, зокрема в культурному просторі. Із цього погляду, міжкультурна взаємодія пересувається в своєму розвитку через такі стадії: 1) мультикультуралізм; 2) культурна глобалізація; 3) культурна глокалізація.

У ситуації підвищеної міжкультурної взаємодії необхідно сформува-ти ефективну мультикультурну політику, спрямовану на інтеграцію культурних цінностей на підвалинах толерантності, встановлення самих критеріїв «терплячості» і «нетерплячості». Ця політика передбачає стимуляцію розвитку як з боку суспільства, так і з боку держави, зокрема етнонаціональних комунікацій, адже на цьому підґрунті формуються позитивні щодо «Іншого», до мультикультуралізму, до толерантності й інших проявів глобалізації.

Поряд з розглянутими вище концепціями мультикультуралізму феномен багатокультурності можна розглядати також і на основі концепції культурної багатокладності, розробленої авторами цього тексту. Ця концепція передбачає, що головним аспектом вивчення, що виникає в контексті глобалізації культурної ситуації, є не історично сформовані культури як підстава ідентичності (як розуміється в етноантропологічному сенсі), а культурні уклади – історично сформовані середовища соціалізації індивідів.

Перш ніж перейти до розгляду цього підходу, варто зробити невеличкий методологічний відступ. Зміни, що відбулися в минулому і що відбуваються в сучасному світі, призвели до якісного збільшення чинників суспільного життя, рівнів його організації, до виникнення так званої «надскладності» (supersystemicity). «Надскладність» не можна описати наявним набором соціальних понять і теорій, оскільки вони мають

набором соціальних понять і теорій, оскільки вони мають евристичний потенціал, орієнтований на опис соціокультурних процесів меншого рівня складності, ніж виникають у процесі сучасної глобалізації. Це, у свою чергу, створює нові виклики для стійкості процесів диференціації та інтеграції зв'язків між людьми, що утворюють ці сучасні суспільства, адже вони об'єктивно стають носіями таких соціальних властивостей, які не фіксуються й не описуються традиційно використовуваними соціальними поняттями та категоріями. Уже звичною стала думка про те, що відтворення цілісності сучасних суспільств значною мірою стало залежати не стільки від процесів виробництва матеріальних компонентів життя або їх споживання, скільки від процесів комунікації. Ці складові єдиного процесу відтворення суспільства й людини в їх органічній цілісності концептуалізуються в пізнавальних практиках не стільки в їх єдності, скільки в їх відмінності, що надає змогу говорити про особливий тип суспільства – інформаційне або комунікативне.

Разом з тим чинники матеріального виробництва і споживання нікуди не зникли, вони справляють на формування соціальних порядків істотний вплив. Акцентування на відмінностях в способах відтворення соціальних порядків, суспільного життя як єдиного процесу, яке поділяється лише аналітично, призводить до того, що узагальнюючий образ сучасності не складається, спроби звести всю палітру суспільного життя до єдиного цілого утворює проблему, не приносячи бажаних результатів. Займаючи таку евристичну позицію, ми відтворюємо образ, що диференціюється, ускладнюється в реальності, і намагаємося діяти в напрямі перспективи такого ускладнення, доходячи часом до абсурду. Єдність суспільного життя в процесі його рефлексії розпадається на окремі фрагменти, які не тільки розрізняються в пізнанні, а й протиставляються один одному як особливі паттерни. Тому домінуючою інтелектуальною модою став пошук відмінностей всього і в усьому, і ця ситуація заглиблюється, внаслідок чого аналітичні дослідницькі концепти і перспективи домінують над синтетичними.

У результаті створюється враження, що синтез знань про процеси суспільного життя в їх єдності навряд чи можливий у принципі, а якщо й можливий, то він буде мати неодмінно суб'єктивний, релятивний і незначущий для практичних потреб характер. Як підсумок ми отримуємо абсолютно релятивістську картину суспільного життя, де будь-яка перспектива ціннісного позиціонування, навіть суто описовий дискурс, є виправданими і рівноправними з іншими, що доводить до абсурду саму ідею раціонального пізнання суспільства, яке постає простором «чистої гри». Проте подібна «слабкість» раціональності перед обличчям примножених «надскладнощів» сучасного світу, спроби занурення в повний релятивізм не скасовує запити на цілісну картину світу в реальній життєдіяльності, де конче необхідно приймати конкретні рішення і якимось чином утримувати цілісність власної особистості, хронотоп суспільного життя.

У цій ситуації актуалізуються альтернативні програми синтезу способу суспільного життя. Можна спостерігати спробу повернення до синтезу реальності, що розпадається, на основі використання міфопоетичних, а також релігійних метафор і концептів. Поряд із цим існує технопоетичне бачення перспективи майбутнього переходу до єдиної синкретичного кіберкомунікативного середовища, де питання про цілісну картину того, що відбувається в суспільстві, знімається завдяки можливості маніпулювання великими масивами даних з використанням штучного інтелекту.

Протиставлення цих підходів не є конструктивним за розглянутими вище причинами. На наш погляд, шукати шляхи до об'єднання цих підходів можна на шляху розвитку парадигми культурної багатокладності суспільства, згідно з якою традиційні, модерністські та постмодерністські практики соціальної рефлексії можна розглядати не як етапи, що змінюють один одного, а як перехід до нової стадії – гармонійної багатовимірності. Це не мультикультуралізм – політика, що спрямована на збереження й розвиток в окремо взятій країні і в світі загалом культурних відмінностей, і не «плавильний котел», що передбачає усунення цього різноманіття шляхом переходу до нового культурного середовища з іншими підставами, що раніше історично не існували.

Культурна багатокладність передбачає процес диференціювання елементів національних культур, що належать до різних культурних укладів (традиційного, модерного й комунікативного) та інтегрування їх на рівні національного цілого як єдиного життєвого середовища, орієнтованого на формування спільнот у реальних історичних умовах.

Із цього погляду, можна запропонувати ідеально-типову класифікацію способів багатокладності, що історично змінювалися. На першому етапі ці уклади перебувають у стадії становлення, на другому – на стадії домінування одного над іншими, нарешті, у наш час ми переживаємо історичний період, що вимагає переходу до нової стадії – рівноукладності (прообрази таких переходів можна знайти в історії становлення цивілізацій, проте це не входить до завдань цього розгляду). На першій стадії уклади розвиваються окремо один від одного в межах різних товариств і громадських груп, на другий – стають підґрунтям та знаряддям соціального домінування, постають у вигляді політико-ідеологічних конструктів, на третій – утворюють цілісний багатовимірний синкретичний соціокультурний простір.

Відповідно до концепції багатокладності, культура в суспільстві виникає у вигляді низки історично сформованих особливих різновидів організації життя людини – культурних укладів. На їх підґрунті формуються культурні середовища, де й відбувається соціалізація індивідів як соціальних акторів, агентів соціальної дії. У різних культурних середовищах відбувається соціалізація відповідно до специфіки різних культурних укладів, у результаті чого формуються багатовимірні процеси соціальної взаємодії,

що утворюють соціокультурні страти й суспільство загалом. Культурні середовища є історично сформованими динамічними конструктами, яким притаманні певні композиції рис різних культурних укладів.

Культурний уклад у цій концепції – це історично вироблений стійкий тип порядку організації та здійснення соціальної діяльності, змістовно наповнених нормативно-ціннісних конструктів, властивих соціальним групам і індивідам у процесі забезпечення їх життєдіяльності. Він втілений і відображений у матеріальних, духовних, організаційних і символічних атрибутах життя людей у складі конкретно-історичних спільнот. Культурологія й соціологія культури можуть використовувати це поняття як ідеальний тип, що вимірює конкретно-історичні конструкти, властиві соціуму, які розрізняються принципами побудови, способами обміну діяльністю, матеріально-технологічною підставою, типом цінностей і норм, соціально-історичною та просторово-часовою визначеністю.

Культурні уклади мають специфічні риси, що впливають на способи освоєння елементів культури суспільства, в якому живе індивід. Суспільство, норми, цінності – усе це розуміють і сприймають по-різному, незважаючи на те, що об'єктивно індивіди перебувають у єдиному процесі суспільного життя. Різні види соціальної діяльності припускають орієнтацію індивіда на той чи інший культурний уклад, однак усвідомлення цього в життєвих практиках відбувається далеко не завжди, що призводить до суперечностей у взаєморозумінні й навіть конфліктів.

Для архаїчного культурного укладу характерна безпосередньо колективна, позаособистісна, синкретична, ще не виражена у вигляді понять практика регулювання соціальної взаємодії. Ця практика усвідомлюється у вигляді фетишизування уявлень і анімістичних вірувань за відсутності визначених механізмів соціального регулювання. У межах архаїчного укладу факт життя в суспільстві усвідомлюється індивідом синкретично, разом з фактом його природного буття й не виокремлюється як самостійний предмет розуміння. Норми та цінності не рефлексуються як особливий предмет мислення. Індивід, який є учасником соціальних відносин, в архаїці не бачить себе як якісно окрему від інших істоту (групова свідомість), а соціальні чинники не є предметом осмислення в процесі соціальної взаємодії. Для індивіда, соціалізованого в межах такого устрою, суспільство не сприймається як деяка самотутня реальність, оскільки сам соціальний порядок у його життєвому середовищі не позначений як предмет відносин. Реальність і спілкування між людьми розуміються як продовження й частина їх безпосереднього природного буття.

Для традиційного культурного укладу характерна визначена система ціннісних уявлень, яка відокремлена в масиві культури як особливий компонент. Ця система представлена у вигляді міфологічних конструктів, що містять структуру суб'єктивної детермінації соціальних взаємодій в абстрактно-особистісної та групової формах. Суспільство розуміють як само-

бутньо існуючу, одвічну, особливу реальність – створений зовнішньою щодо людини силою порядок відносин між людьми, «місце єдності» всіх людей. Соціальна система й процеси соціальної взаємодії розуміють як ті, що існують незалежно та мають джерело походження поза людським життям – в Бозі, Космосі, законах природи. Норми, цінності та суспільні інститути розуміють у традиційному укладі як ті, що задані ззовні й незмінні, як ті, що визначають місце людини в світі, категоричні вимоги до її поведінки. Ставлення до них не передбачає критичності – від індивіда потрібно безумовне їх виконання. Процес створення елементів культури людьми розуміють як копіювання реалій, що існують поза людським життям.

Для модерного (індустріального) культурного укладу характерна соціальна взаємодія, опосередкована спільною виробничою діяльністю, яка передбачає раціональне виробництво загальнозначущих ціннісних конструктів і спільне відтворення норм. Суспільство розуміють у модерному укладі як об'єднавчу ситуацію спільної діяльності, як необхідний засіб, що вироблений самими людьми в контексті задоволення їх потреб і реалізації їх сутнісних властивостей. Для цього необхідно змінювати природні й суспільні умови життя – соціальну систему розуміють як таку, що історично розвивається в цьому контексті. Норми, цінності та суспільні інститути – у цьому випадку створювані в процесі спільної діяльності, мінливі, зрештою, залежні від стану суспільної практики. Культурні норми та зразки розуміють як такі, що конструюються й «перевіряються» на відповідність інтересам груп. Ці інтереси, у свою чергу, формулюються в процесі суспільної комунікації. Культура, із цього погляду, критично залежна від комунікативної сфери. Компетентність і адекватність мас-медіа формують діалог заради спільних цінностей і норм. Ставлення до них критичне, вони конструюються і змінюються внаслідок необхідності вирішення конкретних суспільних проблем. Культурна комунікація (обмін інформацією і діалог) є засобом такого конструювання. Індивіда визначають як суб'єкта, що перебуває в стані вибору щодо норм і цінностей, їх активного прийняття або неприйняття, тому необхідна його громадська легітимація, що передбачає особливий елемент культури – ідеологію. Елементи культури орієнтовані на відповідність технологічних процесів.

Для комунікативного (постмодерного) культурного укладу характерні соціальна взаємодія на основі відкритої комунікації (створення спільних просторів) у мережевій формі, відсутність інституціалізованої системи ціннісно-нормативного регулювання, самореферентних спільнот, утворених на основі індивідуалізованої символічної самоідентифікації. Культуру й суспільство розуміють у цій оптиці як умову, простір міжособистісної комунікації, метою та сенсом якої є самореалізація індивіда в процесі комунікації як гри. Соціальні інститути бачаться в межах цього укладу як форми комунікативних потоків, що формуються людьми, а змістом соціального життя є ігрова взаємодія, в якій індивіди актуалізують і реалізують себе в контексті складних ігор. Цінності та норми, якщо й виникають, то

контексті складних ігор. Цінності та норми, якщо й виникають, то розуміються як ситуативні правила перебігу гри, які формують та погоджують між собою конкретні індивіди. Загальні правила й норми, соціальні інститути розуміють як обмеження, в кращому випадку, як контекст і джерело такого узгодження. Стійкі загальноприйняті цінності, норми й зразки поведінки в цьому випадку сприймають як систему обмежень, вони скоріше є матеріалом, з якого індивіди, що перебувають у комунікації, створюють щоразу новий «малюнок гри». Елементи культури орієнтовані на моделі гри.

Культурні уклади взаємопов'язані й взаємозалежні, у своїй єдності вони є конкретним історично сформованим суспільством, їх конкретні комбінації визначають ті типи особистості, що виникають у процесі соціалізації, їх соціальні ролі, характер і межі соціальної взаємодії. Культура кожного суспільства, із цього погляду, може бути проаналізована як живий унікальний ансамбль культурного життя, як композиція, що складається з усіх чотирьох соціокультурних укладів. У кожному суспільстві є риси, властиві різним культурним укладам, проте з різним ступенем виразності та в різній комбінації, тому самі суспільства можна ідентифікувати як традиційні, модерні й постмодерні. Однак при цьому не варто забувати, що і перші, і другі, і треті суспільства є історією та сучасністю людства як певного цілого, але при цьому вони зберігають своєрідні риси, незважаючи на участь у глобальних процесах.

Суспільство як ціле на рівні життя індивіда існує у вигляді конкретних життєвих середовищ (життєвих світів), де відбувається соціалізація і де індивід вступає в процеси соціальної взаємодії з іншими. Індивіди соціалізуються в середовищах, де той чи інший культурний уклад домінує, «прочитуючи» й освоюючи всі суспільні ідеї та компоненти культури відповідним цьому укладу чином. За цією ознакою в суспільстві можна виділити групи й страти, орієнтовані на соціальну активність відповідно до специфіки різних укладів, тому вони сприймають одні й ті самі культурні явища та процеси в різних сенсах. Згідно із цим сенсом формуються соціальні установки, соціальна діяльність різних індивідів, що об'єднуються в групи, так і очікування від них. Культура у вузькому сенсі може бути зрозуміла як масив по-різному освоєваних елементів організації життя суспільства і індивіда. У процесі історичних трансформацій суспільства проходять різні організаційні стани – культура ніби пульсує, переходячи із системного, організованого стану в хаотичний і навпаки. Стан організаційної цілісності, в якому домінує нормативно-ціннісна система, властива одному укладу, можна назвати моноукладним. Стан, де спостерігається паралельність різних укладів, – багатукладним. У стані інституційної зрілості в суспільстві, як правило, домінує один з укладів, у той період, коли сформовані завдяки домінуванню цього укладу інститути приходять у стан глибокої кризи або руйнуються, культурні уклади співіснують у паралельних просторах. У цьому сенсі вихід з інституційної кризи суспільства – ство-

рення громадського принципу, на основі якого відбувається політико-правове, етичне й економічне зв'язування цих укладів у єдиний системний конструкт, що надає змогу здійснювати соціальну взаємодію між різнорідними суб'єктами та задовольняти потреби людей, що становлять це суспільство.

Культурне середовище, в якому відбувається процес соціалізації конкретного індивіда, є процесуальною єдністю видів діяльності, орієнтованих на різні культурні уклади, вони присутні в ньому у вигляді конкретного поєднання, визначають характер цього середовища, на відміну від інших соціальних середовищ. У суспільстві як цілому співіснує безліч таких культурних середовищ і соціалізовані в них індивіди мають схожі соціальні характеристики, утворюючи за цією ознакою ту чи іншу соціокультурну страту. Таким чином, формується соціокультурна стратифікація суспільства загалом. Культурологія, спираючись на це знання, шляхом формування гіпотез і узагальнення отриманого емпіричного матеріалу про культурні орієнтації індивідів, вивчає, які саме композиції культурних укладів утворюють культурні середовища, що типові для цього суспільства; вивчає механізми соціалізації й завдяки цьому описує соціокультурну структуру конкретного суспільства. Це надає змогу бачити реальні проблеми й пов'язані з ними соціальні напруги, що не були помітні із застосуванням концепцій мультикультуралізму. Отримане знання має практичне значення у формуванні стратегій зміни суспільства, в якому культура, суб'єктивність мають визначальне значення у формуванні соціальних процесів і явищ. У такому ракурсі проблематика мультикультурності бачиться пов'язаною з відсутністю концептуальної підстави для діалогу між людьми, що орієнтовані на різні культурні уклади. Це значно розширює діапазон чутливості до сторін ідентичності індивідів, поглиблює розрізнення специфіки міжкультурної взаємодії в середовищах з різними комбінаціями культурних укладів.

На завершення варто зауважити, що тема мультикультуралізму в сучасних суспільствах зазнала змін – в останні десятиліття ХХ ст. амбіції лівих до широкомасштабних соціально-економічних реформ зближувалися з прийняттям політики ідентичності та мультикультуралізму. Це призвело до того, що мультикультуралізм стали негативно сприймати прихильники правих і традиціоналістських поглядів. У цій ситуації починається перегляд власне політики ідентичності, частиною якої є мультикультуралізм.

У суспільному житті неможливо уникнути ідентичності або політики ідентичності, оскільки ідентичність – це потужна моральна ідея, яка полягає в тому, що в кожній людині є автентичне внутрішнє «я», яке частіше не визнається, і передбачає, що суспільство може бути помилковим і репресивним. Ідентичність у цьому сенсі – основа гідності і свободи. Проте в процесі розвитку демократії, коли люди стають індивідуалізованими і звільненими від стійких зв'язків з іншими людьми, вони втрачають відчуття

стабільності свого становища в суспільстві. У цій ситуації частіше виникають уявлення про «втрачений рай» у вигляді порядку відносин, що були притаманні ідеалізованому минулому. Складається суперечність у тому, що об'єктивно люди шукають ідентичності, які зв'язали б їх з іншими людьми в життєвих обставинах певних історичних подій, але суб'єктивно вони звертаються до образів минулого, ностальгуючи за ними. Рухаючись у напрямі вирішення цієї проблеми, можна погодитися з відомим дослідником Ф. Фукуямою щодо того, що природа сучасної ідентичності повинна бути змінною. «Деякі індивіди можуть переконати себе, що їх ідентичність заснована на їх біології й перебуває поза їхнім контролем. Але громадяни сучасних суспільств мають множинні ідентичності, які формуються соціальними взаємодіями. У людей є ідентичності, які визначаються їх расою, статтю, місцем роботи, освітою, спорідненістю й нацією. І хоча логіка політики ідентичності полягає в тому, щоб розділити суспільства на невеликі групи, які самі по собі належать до себе, можна також створити ідентичності, які є більш широкими й більш інтегрованими. Не можна заперечувати живого досвіду окремих людей, щоб визнати, що вони можуть також розділяти цінності й устремління з набагато ширшими колами громадян. Живий досвід, іншими словами, може стати простим досвідом – чимось, що пов'язує людей з людьми, а не відокремлює їх один від одного. Таким чином, хоча ніяка демократія не захищена від політики ідентичності в сучасному світі, вона може повернути її до більш широкої форми взаємної поваги. ... Уряди і групи громадянського суспільства повинні зосередитися на інтеграції невеликих груп у більш великі ланцюжки. Демократіям необхідно просувати те, що політологи називають “кредовими національними ідентичностями”, які будуються не навколо загальних особистісних характеристик, живого досвіду, історичних зв'язків або релігійних переконань, а скоріше навколо основних цінностей і переконань» [9].

Список використаної літератури

1. Glazer Nathan. We are All Multiculturalists Now. Harvard University Press, 1998. P. 7.
2. Терборн Г. Мультикультурные общества. *Социологическое обозрение*. 2001. Т. 1. С. 51.
3. Малахов В. С., Тишков В. А. Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ. Москва, 2002. С. 335.
4. Taylor Charles Multiculturalism and the «Politics of Recognition». Princeton: Princeton University Press, 1994. P. 64.
5. Taylor. Charles. Multiculturalism and the «Politics of Recognition». Princeton: Princeton University Press, 1994. P. 64.
6. Kymlicka Will. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Right, Clarendon Press. Oxford, 1998. P. 144.
7. Habermas, Jürgen. Justification and Application: Remarks on Discourse Ethnic, MIT Press. Cambridge MA, 2003. P. 11.
8. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии*. 1997. № 11. С. 46–54.
9. Francis Fukuyama Against Identity Politics The New Tribalism and the Crisis of Democracy – Foreign Affairs, 2018/sept-oct.issue. URL: <https://www.foreignaffairs.com/>

articles/americas/2018-08-14/against-identity-politics-tribalism-francis-fukuyama?cid=int-nbb&pgtype=hpg (date of request: 22.12.2018).

Стаття надійшла до редакції 22.01.2019.

Щербина В. Н., Щербина В. Л. Концепты мультикультурализма и многоукладности в процессах теоретической рефлексии трансформаций современного общества

В статье рассмотрена проблема обеспечения целостности современного общества в условиях его исторической трансформации. Проанализирована проблема, опираясь на идею Э. Дюркгейма об общественной солидарности как основу общественной жизни в целом. Предложена концепция культурной многоукладности. Культурная среда, в которой происходит процесс социализации конкретного индивида, является процессуальным единством видов деятельности, ориентированных на различные культурные уклады. Они присутствуют в среде социализации как конкретная синтетическая модель и определяют характер этой среды в отличие от других социальных сред.

Ключевые слова: общество, социализация, культура, мультикультурализм, культурный уклад.

Sherbyna V., Sherbyna V. Concepts of Multiculturalism and Multicultural Style in the Processes of Theoretical Reflection of the Transformations of Modern Society

The article considers the problem of ensuring the integrity of modern society in the conditions of its historical transformation. The author builds an analysis of the problem, based on the idea of E. Durkheim on social solidarity as the basis of social life in general.

Two models of understanding solidarity are considered. The first, according to which the collective and individual in life exists simultaneously. People, united by the common interest of development, individual individuals need each other as carriers of those qualities, properties that do not own themselves. They are synthesized into a state of social life, which E. Durkheim called «organic solidarity».

The second model of Durkheim is much more consistent with the present, when stable, liberal structures of democracies are becoming weaker. People are less and less engaged in public life, they weaken professional associations, people spend less time together, even communication between close people is now increasingly being implemented through social networks.

There is a rupture of social ties and their new configuration arises – the community of individuals, interconnected intolerant interests, situational community. Under such conditions, culture becomes a determining factor in the formation of social ties.

The concept of multicultural styles is proposed. The cultural environment in which the process of socialization of a particular individual is taking place is a procedural unity of activity oriented towards different cultural structures. They are present in the socialization environment as a specific synthetic model and determine the nature of this environment, unlike other social environments.

In society, as a whole, many such cultural environments coexist and socialized in them individuals have similar social characteristics, forming on this basis a particular socio-cultural penalty. Thus, the socio-cultural stratification of society as a whole is formed. According to the author, this allows us to study in more detail the social tensions caused by the cultural diversity of the modern society.

Key words: society, socialization, culture, multiculturalism, cultural style.